

DEREITOS LINGÜÍSTICOS NA FAIXA ORIENTAL

CARLOS BELLO STOUT

carbestou@hotmail.com

29 DE DECEMBRO DE 2006

ÍNDICE

1.- Enfoque e apontamentos históricos	p. 2
2.- Aproximación sociolingüística	p. 4
3.- Marco normativo xeral en materia de dereitos lingüísticos fundamentais	p. 5
4.- Desenvolvemento normativo e aplicación específica na faixa oriental	p. 8
5.- Dereito comparado	p. 16
6.- Propostas e conclusións	p. 19
7.- Bibliografía	p. 21

Entre os orballos de vidro

acesos na Cruz de Ferro

hai sempre un soño que espera

A VOZ GALAICA DO BIERZO

(Xosé Rodríguez Ferrer)

1.- Enfoque e apontamentos históricos

Periodicamente os medios de comunicación airean algún tipo de polémica referida á cuestión identitaria, frecuentemente lingüística, dos territorios situados na fronteira máis oriental do noso país. Son estas unhas terras que fican fóra do ámbito competencial da Comunidade Autónoma de Galiza¹, para estalo baixo a administración dos gobernos autónomos asturiano e castelán-leonés. Estas bisbarras son coñecidas cos nomes de Eo-Navia, O Bierzo e As Portelas.

O obxecto deste traballo é o *status quo* dos dereitos fundamentais en materia lingüística dos cidadáns galegofalantes que, por acaso, naceron nun lugar ás veces chamado “exterior”, mais que fica dentro do berce natural do noso idioma.

A paulatina perda de poder político do reino galego desde a Baixa Idade Media, foi parella a un progresivo esgazamento territorial. Deste xeito, a concreción das indefinicións fronteirizas, foi usualmente en perxuízo da parte máis feble. Naturalmente existen excepcións, como as de certos lugares dos actuais concellos de Vilamartín de Valdeorras, O Barco de Valdeorras, Carballeda e Rubiá, que, se ben na reordenación territorial do século XVIII son encadrados no Reino de León, en 1833 sitúanse dentro dos límites da provincia ourensá. Máis efémera excepción foi a da ordenación territorial de Xosé I en 1810, que, como sinala González Mariñas: “(...) curioso que sexa francés o único monarca español que acrece o territorio de Galicia (...) cando a Historia constata unha paulatina redución das dimensións territoriais do Reino (...)”².

¹ En adiante C.A.G.

² GONZÁLEZ MARIÑAS, P.; *Territorio e identidade: Galicia como espacio administrativo*, EGAP, Santiago, 1994, p. 166.

Javier de Burgos elaborou en 1833 a estrutura provincial da que somos herdeiros³, provocando unha amputación espacial de significativa relevancia. Un R.D. de 30-11-1833 menciona expresamente cómo formarán parte da provincia de Zamora os daquela ourensáns lugares de: “*Edradas, Chanos, Lubian, Edros, Aciveros, Padornelo, Castromil, Castrelos, Armesende y Tejedas*”. Asemade, dilúe a existente provincia de Vilafranca do Bierzo (na que tamén estaba integrada a bisbarra de Valdeorras), integrándoa na súa meirande parte na provincia de León. Elimina deste xeito calquera dúbida sobre a pertenza berciana ao Reino de Galiza⁴ (entidade política que neste momento tamén desaparece desde o punto de vista xurídico) .

Así, non é de estrañar que no Estatuto de Autonomía de Galiza aprobado en referendo en 1936 e definitivamente polas Cortes en 1938, se establecese que: “*Poderá agregarse a Galiza calquera territorio limítrofe de características históricas, culturais, económicas e xeográficas análogas, mediante os requisitos que as leis xerais establezan*”. Este texto, non aplicado efectivamente debido á sedición militar, foi substituído en 1981 pola L.O. 11/81 de 6 de abril, que fixou a actual carta autonómica. Sen embargo, previamente o proxecto estatutario da Xunta constituída en 1981 admitía que “*se poderá incorporar á Comunidade Autónoma galega calquera territorio limítrofe de características históricas, xeográficas, económicas, culturais ou lingüísticas semellantes, de acordo en todo caso co artigo 141.1º da Constitución*”. Malia a unanimidade coa que fora aprobado o proxecto, os deputados da UCD cambiaron a súa posición na chegada ás Cortes e eliminaron esta Disposición adicional. Tal e como recolle López Mira⁵, no seu momento estimouse que a condición de leonés de Rodolfo Martín Villa (e por conseguinte suponse que coñecedor da galegitude do Bierzo), tivo peso na eliminación deste precepto. Mais tampouco debe

³ Aínda que no que respecta á fronteira meridional, non é até 1864 que é definitivamente fixada polo Tratado de Límites, anexionándose España a, na práctica, república independente do Couto Mixto, e cedendo a Portugal algúns lugares próximos a Oímbra e Verín, como é o caso de Cambedo.

⁴ En GARCÍA GONZÁLEZ, M. J.; *El Bierzo a finales del siglo XVIII*, Instituto de Estudios Bercianos, Ponferrada, 1998, recóllense algúns textos que dan fe da pouca claridade existente no relativo á pertenza administrativa do Bierzo. Así, no texto dun preito datado en 1767 en Santalla do Bierzo, iníciase o mesmo coa expresión: “*Jurisdicción de Cornatelo, Provincia del Vierzo, Reyno de Galicia (...)*”; e en epístola datada en Ponferrada o 17 de xullo de 1770, o Correxedor da vila, Martín Sahaxosa y Carreño, afirma: “*(...) Villas y lugares que comprende esta Provincia deel Vierzo, hoi Reino de León, aunque antiguamente lo fue deel de Galicia, sita entre los puertos de Fuencebación y el Zebro (...)*” e seguidamente procede a incluír unha relación de lugares do Bierzo entre os que se atopan algúns actualmente situados na provincia de Ourense, como a Veiga de Cascallá.

⁵ LÓPEZ MIRA, A. X.; *A Galicia irredenta*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1998, p. 120

obviarse a literalidade do artigo 143.1 da Constitución, que sitúa como únicos “suxeitos titulares do dereito a exercer a iniciativa autonómica”⁶ ás provincias limítrofes, os territorios insulares e as provincias individualmente consideradas con identidade rexional propia. Así, a única posibilidade de reunificación territorial nunha entidade autonómica sería, ben a alteración dos límites provinciais de Lugo e Ourense para incorporar eses espazos (alteración regulada no art. 141 C.E.), ou ben a creación de novas provincias (por exemplo do Bierzo) que exercesen a iniciativa autonómica conxuntamente coas catro que compoñen a actual C.A.G.

Malia o espírito de unanimidade do primeiro proxecto de estatuto de 1981 e da tradición galeguista plasmada no texto de 1936, actualmente a reivindicación da territorialidade está desactivada por parte das forzas políticas galegas máis representativas. Só son excepcións as declaracións puntuais de responsábeis políticos da faixa oriental, así como o ideario de partidos de, certamente, escasa implantación social. Esta circunstancia diferencia a Galiza das outras dúas comunidades históricas, onde a cuestión territorial si está presente no debate político.

Ante esta perspectiva, cobra especial relevancia a defensa dos dereitos lingüísticos, configurados xa pola doutrina e lexislación internacional como de carácter fundamental.

2.- Aproximación sociolingüística

O coñecido como dialecto oriental do galego comprende unha faixa que se estende de sur a norte dentro e fóra dos límites da C.A.G., desde Calabor (Zamora) até Ribadeo (Lugo). Xosé Henrique Costas fai unha estimación aproximada de 50.000 falantes reais baixo administración asturiana e uns 25.000 sob castelán-leonesa.⁷ Con estas cifras faise referencia aos individuos “practicantes”, e ao igual que sucede na C.A.G., a percentaxe de persoas que fai uso do idioma propio difire moito dunhas áreas a outras. Así, por exemplo, a cidade de Ponferrada ou a vila de Vilafranca, teñen un índice moi inferior ao dos núcleos rurais de Lubián ou Ponte de Domingos

⁶ En palabras de GÓMEZ SEGADO, F.; *El sistema constitucional español*, Dykinson, Madrid (España), 1992, p. 881.

⁷ COSTAS, X. H.; *Guía das linguas de Europa*; Edicións Positivas, Santiago, 2002, p. 79

Flórez, aínda que probabelmente sexa percentualmente equiparábel ao de lugares como A Coruña ou O Barco de Valdeorras; e contando mesmo cun (reducido) número de “neofalantes”.

Para unha correcta exposición, cómpre facer unha referencia exhaustiva dos concellos orientais que segundo criterios filolóxicos⁸ fican dentro da área lingüística galega. Na provincia de Asturias, son galegófonos: Allande, Boal, Castropol, Coaña, Eilao, O Franco, Grandas de Salime, Ibias, Navia, Pezós, San Martín de Oscos, Santalla de Oscos, Santiso de Abres, Tapia de Casarego, Taramundi, A Veiga, Vilanova de Oscos e Vilallón. Na provincia leonesa son, total ou parcialmente galegófonos: Arganza, Barxas, Benuza, Borrés, Cacabelos, Camponaraia, Candín, Carracedelo, Carucedo, Corullón, Fabeiro, Oencia, Peranzais, Ponte de Domingos Flórez, Ponferrada, Priaranza do Bierzo, Sobrado, Sobradelo, Tournal dos Vados, Trabadelo, Valboa, Veiga de Espiñareda, Veiga de Valcarce, Viladecais e Vilafranca. Por último, en Zamora, pertencen ao dominio do galego: As Pías, Porto, Lubián, Hermisende e Peñalba de la Pradería (deste último tan só o enclave de Calabor).

Á vista da extensión dos concellos enumerados, e contando con que as cifras de falantes totais mencionadas supoñen unha percentaxe sobre o total da poboación que oscila tremendamente segundo as áreas e franxas de idade, estímase que existe un número de cidadáns potencialmente falantes por volta dos 150.000.

Non deixa de sorprender que a vulneración dos dereitos fundamentais de carácter lingüístico dun colectivo numericamente tan relevante, non teña suposto unha resposta reivindicativa máis enérxica, cando menos, por parte dos sectores sociais máis comprometidos da sociedade galega.

3.- Marco normativo xeral en materia de dereitos lingüísticos fundamentais

Afirma o Preámbulo da Constitución Española de 1978 que: “*A Nación española, desexando que se estableza a xustiza (...), proclama a súa vontade de: (...) Protexer a todos os españois e*

⁸ Véxase por exemplo FERNÁNDEZ REI, F.; *Dialectoloxía da lingua galega*, Edicións Xerais, Vigo, 1990 ou CARVALHO CALERO, R.; “Os límites do galego”, en *Encrucillada*, nº 21, Vigo, setembro de 1981.

pobos de España no exercicio dos dereitos humanos, das súas culturas e tradicións, das súas linguas e institucións". Desenvolve deste xeito o estado social, recoñecendo non só as tradicionais liberdades individuais, senón ampliando a súa protección a un amplo feixe de dereitos fundamentais de carácter social e cultural. Do uso do verbo "protexer" dedúcese que esa cobertura legal haberá de consistir nun comportamento activo, articulando as medidas precisas para esa protección, e non limitándose a un mero respecto pasivo e indolente. Así se plasma no artigo 9.2, ao afirmar: "*Correspóndelle aos poderes públicos promoveren as condicións para que a liberdade e a igualdade do individuo e máis dos grupos en que se integra sexan reais e efectivas; removeren os atrancos que impidan ou dificulten a súa plenitude e facilitaren a participación de todos os cidadáns na vida política, económica, cultural e social*". Destes parágrafos despréndese que a protección ten que ser sen matices a todos os cidadáns, pobos e linguas, sen mencionarse limitación algunha por estaren situados nunha ou noutra xurisdición administrativa.

Tamén no articulado, o 3.2 afirma que: "*As outras linguas españolas serán tamén oficiais nas respectivas comunidades autónomas de acordo cos seus estatutos*". Establécese así que o recoñecemento do carácter de cooficialidade dunha lingua é delegado en primeiro termo nas Comunidades Autónomas, tendo que ser establecida en cadansúas Leis Orgánicas de regulación estatutaria. No ficticio caso de que o desenvolvemento do estado das autonomías non tivese derivado no *café para todos* e, tal e como se prevía acontecese na II República, só Galiza, País Basco e Catalunya tivesen accedido á autonomía, non se acadaría o carácter de oficialidade do catalán en València e Balears e probablemente do euskara en terras navarras. Outra posibilidade, que finalmente deveu certa, é a de que certas comunidades autónomas con linguas propias distintas do español optasen por non outorgarlles a oficialidade no seu Estatuto de Autonomía⁹. Isto acontécelle á nosa lingua, no ámbito que agora nos ocupa, nas CC.AA. de Castela e León e Asturias; mais tamén na Extremadura (no Val do Ellas ou Olivença). Do mesmo xeito, o catalán non é oficial en Aragón nin o tamazigh en Melilla. A delegación da potestade oficializadora nos entes autonómicos provocou importantes baleiros na protección das linguas do estado.

⁹ Aínda que nalgúns casos si se mencionan esas linguas, mais non co obxecto de elevalas ao carácter de cooficial.

Porén, a ausencia de oficialidade por “omisión” da respectiva carta autonómica non significa a total desprotección das linguas nos territorios onde non son cooficiais, xa que o art. 3.3 da Constitución declara que “*A riqueza das distintas modalidades lingüísticas de España é un patrimonio cultural que será obxecto de especial respecto e protección*”. Co uso de termos absolutos e sen restricións, acóllese máis axeitadamente o espírito proteccionista do Preámbulo constitucional.

Antes de abordar o ámbito supraestatal, convén lembrar o art. 96.1 da Constitución, onde se establece que “*Os tratados internacionais validamente subscritos, unha vez publicados oficialmente en España, formarán parte do ordenamento interno (...)*”.

Ao abeiro das Nacións Unidas, a UNESCO promoveu en xuño de 1996 unha *Declaración Universal dos Dereitos Lingüísticos* tomando como base, entre outros, o *Pacto Internacional de Dereitos Civís e Políticos* de 1966. O Congreso dos Deputados adheriuse á Declaración pouco tempo despois, converténdose nun referente en materia de dereitos lingüísticos.

No art. 1.3.i) obsérvase como a problemática aquí estudada ten un encadre perfecto na *Declaración*, ao afirmarse que: “*Aos efectos desta declaración, enténdese que están tamén no seu propio territorio e pertencen a unha comunidade lingüística as colectividades que: (...) están separadas do groso da súa comunidade por fronteiras políticas ou administrativas (...)*”. A modo de síntese, convén reparar no artigo 5, onde establece que: “*Esta Declaración baséase no principio de que os dereitos de todas as comunidades lingüísticas son iguais e independentes da consideración xurídica ou política de linguas oficiais, rexionais e minoritarias. (...)*”. As consecuencias derivadas dunha lectura global da Constitución vense confirmadas polo texto internacional. Así, o galegofalante terá certos dereitos civís, independentemente de se exerce como tal no territorio da C.A.G. ou naquelas terras onde o galego é idioma propio mais non cooficial.

Xa no ámbito continental, o 5 de novembro de 1992 España asinou a *Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias*, e no BOE nº 222 de 15/9/2001 foi publicada a ratificación da mesma polo Xefe de Estado, previa autorización das Cortes Xerais prevista no artigo 94.1 da Constitución.

Neste texto España declara que para os efectos citados nos artigos da norma, entenderanse como linguas rexionais ou minoritarias as recoñecidas como oficiais nos estatutos de Galiza, Catalunya, País Basco, Nafarroa, Illes Balears e València así como “*as que os estatutos de autonomía protexen e amparan nos territorios onde tradicionalmente se falan*”. Asemade, o artigo 7.1.b) establece que: “*En materia de linguas rexionais ou minoritarias, nos territorios en que se falen as citadas linguas e segundo a situación de cada unha delas, as partes basearán a súa política, a súa lexislación e a súa práctica nos obxectivos e principios seguintes: (...) o respecto da área xeográfica de cada lingua rexional ou minoritaria, actuando de tal maneira que as divisións administrativas xa existentes ou novas non sexan un obstáculo para o fomento da devandita lingua rexional ou minoritaria*”. Entre os compromisos adquiridos o estado español terá de garantir os dereitos lingüísticos mínimos (escola, administración local, medios de comunicación, toponimia, etc...) aos cidadáns galegofalantes de Castela e León. Non acontece o mesmo cos de Asturias, pois non están recoñecidos estatutariamente. As potencialidades desta norma son amplas, mais a súa aplicación e concreción non están a producirse coa axilidade desexábel.

4.- Desenvolvemento normativo e aplicación específica na faixa oriental

O marco xeral descrito ten sido obxecto dun desenvolvemento normativo desigual por parte das distintas administracións que gobernan as nosas bisbarras orientais. Neste sentido, choca a relativa pasividade do goberno asturiano nun espazo que conserva o galego cunha sorprendente vitalidade, co comportamento máis activo da administración castelá, cando o número de falantes é numericamente inferior. Probabelmente teña xogado un papel relevante a existencia dun movemento de defensa identitaria nas terras bercianas, o cal derivou tamén na configuración dun ente administrativo singular e único na súa comunidade autónoma: o Consello Comarcal do Bierzo, creado por Lei 1/1991 de 14 de marzo (BOE 22-4-1991).

Retomando o caso eonaviego, as medidas lingüísticas por parte das autoridades asturianas teñen sido escasas e controvertidas. Existe a tendencia de aproveitar as diferenzas dialectais da zona

para negar a pertenza á familia do galego da variante falada no Eo-Navia. Segundo isto, atoparíamos fronte a unha nova lingua no catálogo das romances ou ben ante unha variante do bable.

O artigo 4 do Estatuto de Autonomía de Asturias, a L.O. 7/1981 (modificado por LL.OO., 3/91, 1/94, 1/99), sostén que: “*O bable gozará de protección. Promoverase o seu uso, a súa difusión nos medios de comunicación e o seu ensino, respectando en todo caso as variantes locais e a voluntariedade da súa aprendizaxe. Unha Lei do Principado regulará a protección, uso e promoción do bable*”. A ausencia de mención á lingua galega no Estatuto faina ficar sen a protección da Carta Europea.

A Lei 1/98 de 23 de marzo de uso e promoción do bable establece no seu artigo 2 que “*O réxime de protección, respecto, tutela e desenvolvemento establecido nesta Lei para o bable/asturiano estenderase, mediante regulación especial ao galego/asturiano nas zonas nas que ten carácter de modalidade lingüística propia*”. Esta mesma norma fixa as competencias da *Academia de la Llingua Asturiana* en materia lingüística. Reparemos en que a Lei 1/98 unicamente está a abordar a problemática do bable (para o galego haberá unha regulación especial similar), co cal infírese que esas competencias da *A.L.L.A.* sono só para a modalidade lingüística que lles é propia. Porén, os estatutos da *A.L.L.A.*, contemplan desde abril de 1995 no seu artigo 1.k que “(a Academia) *promoverá e velará pola variante lingüística galego/asturiana ou astur/galaica*” e tamén nese mesmo ano foi creada no seu seo unha *Secretaría Llingüística del Navia-Eo*. Desde aquela vense fomentando unha innovadora e creativa normativa ortográfica para o galego, coincidente coa usada para o bable, que tamén é empregada nunha inédita modalidade de deturpación da toponimia¹⁰. Na práctica estase ante a paradoxal situación de que unha modalidade lingüística con moi notábeis carencias dedícase a tutelar unha lingua, certamente tamén eivada na Galiza, mais que xoga nunha división diferente.

A situación nos territorios administrados pola *Junta de Castilla y León* é substancialmente diferente. O propio Estatuto de Autonomía en vigor, no artigo 4.2, establece que: “*Gozarán de*

¹⁰ *Chau Samartín**, *Piornu** ou *Santaolaya d'Ozcos** son algúns exemplos significativos.

respecto e protección a lingua galega e as modalidades lingüísticas nos lugares en que habitualmente se utilicen". Con este precepto evidentemente non se está a oficializar o idioma, ao mesmo tempo que tampouco se determina o ámbito espacial de protección. Úsase unha fórmula aberta en clara consonancia co artigo 3.3 da Constitución, e con amplas posibilidades á hora de determinar as concretas medidas, así como os lugares de actuación. Cómpre lembrar que esta redacción da norma existe dende a reforma do Estatuto por Lei Orgánica 4/99 de 8 de xaneiro, e foi introducida no Congreso dos Deputados a iniciativa do Bloque Nacionalista Galego.

Previamente a esta reforma tíñanse producido pequenos avances encamiñados á protección dos dereitos fundamentais dos galegofalantes de Castela e León. Así, o 31 de outubro de 1996 o deputado Francisco Rodríguez, presentara unha proposición non de lei instando ao Ministerio de Educación e Cultura a establecer un convenio de colaboración co goberno castelán-leonés para posibilitar o estudo da lingua galega nos centros de ensino non universitarios nas áreas galegófonas desa comunidade autónoma. A resultas disto, o 9 de abril de 1997 a Comisión de Educación e Cultura do Congreso aprobou por unanimidade unha resolución establecendo que: *"El Congreso de los Diputados insta al Gobierno a que, en colaboración con la Xunta de Galicia y la Junta de Castilla y León, posibilite el estudio de la lengua gallega en los centros de enseñanza no universitaria de la comarca del Bierzo, en su zona occidental"*. Na propia exposición de motivos da resolución facíase referencia á Declaración de Dereitos Lingüísticos, á que non había moito que se adherira o Congreso, e concretamente aos artigos 5 e 24, onde se establece que os dereitos de todas as comunidades lingüísticas son iguais, independentemente da súa consideración xurídica ou administrativa, e que toda comunidade lingüística ten dereito a decidir cal debe ser o grao de presenza da súa lingua na educación dentro do seu territorio.

Con estes antecedentes iniciouse o camiño que derivou na docencia efectiva da lingua galega na franxa galegófona baixo administración castelán-leonesa. Ben é certo que esa posibilidade é a día de hoxe moi limitada, pois son os propios centros de ensino non universitario os que teñen que solicitala e os alumnos escollela de xeito voluntario, mais non cabe dúbida que ten suposto un avance cualitativo. Retomando a sucesión cronolóxica, o 30 de novembro de 2000 a

Comisión de Educación das Cortes de Castela e León, a instancias do deputado Felipe Lubián (daquela tamén alcalde), aprobou un acordo polo que se defendía a posibilidade do estudo do galego de xeito optativo nas correspondentes zonas de León e Zamora. Posteriormente, o 18 de xullo de 2001, a Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galiza e a *Consejería de Educación da Junta de Castilla y León* abrían definitivamente o camiño, ao asinaren un “Programa para a Promoción do Idioma Galego nos Territorios Limítrofes das Comunidades Autónomas de Castela e León e Galiza”. Segundo o mesmo, é a Xunta a que ten que aportar o persoal docente e os materiais de apoio para o ensino do galego. O acordo, vixente até o 2006, foi renovado o 30 de Agosto dese mesmo ano, introducíndose a novidade de que os centros privados e concertados podan acollerse ao mesmo. O número de estudantes non deixou de crecer en todo este tempo. A modo de exemplo sinalar que no curso 2004-2005 eran 572 rapaces e rapazas bercianos os que recibían voluntariamente aulas en galego, así como un total de 11 colexios e 3 institutos de secundaria de Ponferrada, Toural de Meraio, Corullón, Carucedo, Toural dos Vaos, Cacabelos, Camponaraia, Ponte de Domingos Florez e Vilafranca. Xa no período académico 2006-2007 son por volta de 900 estudantes voluntarios, nun total de 16 centros: 12 Centros Rurais Agrupados e Colexios Públicos (Toural de Meraio, Valentín Garcia Yebra, Ximena Muñiz, Carucedo, María Luísa Uceda, San Lourenzo de Brindisi, Virxe da Quinta Angustia, San Ildelfonso, A Ponte, A Placa, Compostela e Xesús Mestre), e catro centros de ensino secundario (Padre Sarmiento de Vilafranca, Bergidum Flavium de Cacabelos, Europa e IESVE de Ponferrada)¹¹. Así mesmo, en decembro de 2006 a asociación Xente Nova de Lubián anunciou que o colexio de Tuela-Bibeí, nas Portelas, tamén se sumaría ao programa. A estas cifras, habería que sumar os adultos matriculados en lingua galega na Escola Oficial de Idiomas de Ponferrada e a de crianzas con vecindade civil castelán-leonesa que reciben aulas en centros públicos da C.A.G.. Isto acontece en Castromil, aldea administrativamente dividida entre as provincias de Ourense e Zamora, e onde a escolarización se realiza na Mezquita e na Gudiña¹².

¹¹ Fonte: LUGRÍS, I.; en <http://www.falaceibe.tk>

¹² Datos facilitados directamente por profesorado do C.P.I. Laureano Prieto da Gudiña

Malia as reducidas competencias neste ámbito da administración local, algúns concellos das provincias de León e Zamora acometeron tentativas salientábeis de protección do patrimonio lingüístico dos seus veciños. O caso máis sobranceiro foi o da Veiga do Valcarce, municipio limítrofe con Pedrafita do Cebreiro. Tras dunha serie de declaracións na prensa da alcaldesa nas que pulaba pola integración administrativa na C.A.G. como xeito de vencer o isolamento, o grupo político da oposición presentou cinco mocións que foron aprobadas por unanimidade. O pleno da corporación estaba formado por cinco concelleiros do PSOE e dous de Renovación por Valcarce, grupo independente do que era integrante o autor da iniciativa: Gaspar Méndez. As mocións aprobadas o 24 de febreiro de 2001 establecían:

“ 1.- Recoñecemento da lingua galega como lingua propia e co-oficial, xunto co castelán, deste municipio.

Este acordo debe ser comunicado á Junta de Castilla y León co único obxecto que o recorra ante o Tribunal Superior de Xustiza, se considera que non se axusta á legalidade e/ou inicie o desenvolvemento lexislativo necesario para dar cobertura legal á realidade lingüística desta parte do territorio que administra.

2.- Recoñecemento da lingua galega como patrimonio cultural deste municipio.

3.- Solicitar ao Instituto de Estudos Bercianos a elaboración dun nomenclátor galego das localidades que compoñen o municipio, recuperando os seus nomes históricos e usuais.

4.- Promover, dun xeito progresivo, a rotulación bilingüe no municipio.

5.- Promover, de xeito progresivo, a utilización de documentación bilingüe na administración municipal”

O Concello de Lubián (Zamora) aprobaba pouco despois un texto de contido similar. A Junta de Castilla y León non tardou en reaccionar, pois como se viu, a competencia do establecemento dunha lingua como cooficial corresponde ás comunidades autónomas nos seus textos estatutarios. Sen embargo o valor simbólico da iniciativa ficou intacto, e probabelmente non foi casualidade que menos de cinco meses despois fose aprobado en Vilafranca o acordo para o ensino optativo do galego.

Producíronse outras iniciativas puntuais salientábeis no ámbito local, mais sen transcendencia xurídica. Deste xeito, Valboa acolleu o xuramento do seu alcalde en galego e no Concello de Lubián oficiáronse casamentos no noso idioma así como se editaron nesta lingua algunhas publicacións municipais e sinalética. Tamén foi a administración de Lubián a protagonista dos feitos que seguen:

“Na escola de Lubián os rapaces e rapazas deste lugar e mais de Barxacoba, de Chaos, das Edradas, de Vilanova da Serra, da Teixeira e de Hermisende tiveron que renunciar a falar o seu idioma. Un mestre galegofalante, que di que non é galegofalante, que di que non é galego o que fala, deu en castigalos por falaren galego na escola.

-Copia doscientas veces: En la escuela sólo se habla castellano.

-E logo non podemos falar tampouco en inglés?

-En inglés, sí. Sólo en castellano y en inglés.

Entonces foi cuando no comedor escolar, xestionado polo concello nunhas dependencias da propia escola, apareceron dous carteis que inda se conservan:

Enriba da porta pon SALA DE XANTAR.

E na parede frontal do comedor: AQUÍ SÍ PODES FALAR GALEGO”¹³

Existe ademais algunha regulamentación nas normas da C.A.G. que fai referencia á situación lingüística da franxa oriental. Ese ordenamento ten parte da súa eficacia limitada a eventuais acordos entre a administración galega e as autoridades autonómicas asturianas e castelán-leonesas. Deste xeito, a Lei de Normalización Lingüística (Lei 3/1983 de 15 de xuño) no artigo 21.2 establece que: “(O Goberno Galego) *Así mesmo fará uso do previsto no artigo 35 do Estatuto de Autonomía a fin de protexer a lingua galega falada en territorios limítrofes coa Comunidade Autónoma*”. Ese precepto fai referencia a posíbeis acordos de cooperación da C.A.G. con outros entes, e non fora desenvolvido neste ámbito até o referencial convenio de Vilafranca de 2001.

¹³ LUBIÁN LUBIÁN, F.; “A carrixa no castañoiro” en *A herdanza da lingua*, Real Academia Galega, A Coruña, 2004, p. 27.

Tamén, o Plano Xeral de Normalización da Lingua Galega, aprobado por unanimidade no Parlamento Galego o 21 de setembro de 2004, recolle un Área específica dedicada ás *“Relacións con outros territorios de lingua galega”*. As medidas propostas son de grande utilidade e amosan un coñecemento realista do estado da cuestión. Porén, o PNL non é *ius cogens*. Segundo el, o Parlamento galego márcase entre os seus obxectivos:

“Garantir a formación en lingua galega nos centros de ensino nas comunidades de fala galega de fóra de Galicia; crear espazos nos que os habitantes de territorios galegófonos poidan usar a súa lingua en calquera tipo de relación; facilitar o acceso das persoas destes territorios aos medios de comunicación públicos de Galicia; prestar a axuda que estas comunidades demanden para o mellor coñecemento, conservación e progreso da lingua que nos é común; lograr unha presenza do galego máis visíbel e constante na vida pública; reforzar a idea entre a poboación, especialmente no galego de Asturias, de que a súa fala é galego, coas súas peculiaridades dialectais, pero galego; cambiar o status legal do galego nos respectivos estatutos ou, polo menos, acadar unha situación de facto que se aproxime á de lingua cooficial”.

Paralelamente, a Cámara propón unha serie de medidas concretas das que destacamos:

“Iniciar conversas coas autoridades políticas de Asturias e de Castilla y León co obxecto de iniciar programas conducentes a potenciar a transmisión familiar da lingua; aumentar a presenza de información sobre estas zonas na RTVG, creando mesmo, de ser posible, programas territoriais propios; iniciar conversas coas autoridades políticas de Asturias e de Castilla y León para implantar o ensino de lingua galega, integrado no currículo académico, en todos os centros de ensino públicos do sistema de ensino non universitario de todos os territorios de fala galega, e para que, nestas áreas, poidan impartir en galego a docencia os profesores de calquera materia, como forma de prepararse para un eventual ensino superior en universidades galegas; apoio ás organizacións que se esforzan na promoción do galego nestas zonas; iniciar conversas coas autoridades políticas de Asturias e de Castilla y León para facilitar a utilización do galego na política municipal das áreas galegófonas”.

Como se ve, as posibilidades de actuación desde o lado occidental da raia son abundosas, e os poderes públicos non as descoñecen. Non obstante, é precisa a vontade política de levalas adiante. Neste sentido sería desexábel unha viraxe na actuación da Secretaría Xeral de Política Lingüística en orde á aplicación do Plano, desacelerando a actual política da homenaxe á lingua e centrando esforzos nun apoio activo, por exemplo, aos colectivos que sen axuda pública veñen desenvolvendo a súa actividade na faixa oriental.

Por outra banda, a Real Academia Galega ten como finalidade estatutaria a defensa e promoción do idioma galego, entendendo como tal (art. 4 dos estatutos da R.A.G.): “*o propio de Galicia, así como as súas variantes faladas nos territorios exteriores*”. O plenario desta institución tivo un xesto público de recoñecemento ás terras arraianas ao celebrar unha reunión extraordinaria no berce de Frei Martín Sarmiento, Vilafranca do Bierzo. Foi o Día das Letras Galegas de 2002. Nesta orientación de protección e promoción, a Academia deu un paso fundamental na sesión celebrada o 18 de decembro de 2004, ao nomear uns académicos correspondentes para as bisbarras orientais. Os novos membros da institución son: Carlos Xesús Varela Aenlle, polo Eo-Navia; Héctor M. Silveiro Fernández polo Bierzo e Felipe Lubián Lubián polas Portelas. Cómpre reparar na desconcertante situación na que fica a lingua das terras entre o Eo e o Frexulfe, pois é teoricamente tutelada por dúas academias de cadansúa lingua diferente.

Non se pode rematar este apartado de normativa específica sen facer referencia á recente Proposta de Reforma do Estatuto de Autonomía de Castela e León, publicada no *Boletín Oficial de las Cortes Generales* nº 268-1 de 15 de decembro de 2006. Esta proposta, aínda susceptíbel de modificación, recolle un artigo 5.3 similar ao anterior 4.2, o consabido: “*Gozarán de respecto e protección a lingua galega e as modalidade lingüísticas nos lugares en que habitualmente se utilicen*”. Porén, introdúcese unha circunstancia cualitativamente diferente, pois con carácter previo o 5.2, sostén que: “*O leonés será obxecto de protección específica por parte das institucións polo seu particular valor dentro do patrimonio lingüístico da Comunidade. A súa protección, uso e promoción será obxecto de regulación*”. A diferenza no tratamento da lingua galega e do leonés é obvia por parte do lexislador. Citando a Xabier Lago Mestre, Presidente da asociación Fala Ceibe:

“¿Por qué o leonés vai ser obxecto de regulación xurídica e mailo galego non?. Os galego-falantes d’As Portelas da Alta Seabra e d’O Bierzo tamén temos todo o dereito a que se regule legalmente o noso idioma propio, para que se formalice xuridicamente a súa protección, uso e promoción. Esiximos pois unha protección igualitaria para estes dous idiomas minorizados no proxecto de Estatuto de Autonomía de Castela e León, de non o facer, terase esta intervención política das Cortes rexionais como discriminatoria co idioma galego e coa súa comunidade lingüística. Lembremos que o propio proxecto de Estatuto recoñece, como obxectivo das políticas públicas (artigo 16.23), "a non discriminación e o respecto dos distintos colectivos étnicos, culturais e relixiosos en Castela e León, con especial atención á comunidade xitana, fomentando o entendemento mutuo e as relacións interculturais". Polo tanto, a comunidade galego-falante, ao abeiro deste descrito apartado, pide tamén a non discriminación cultural respecto a outros colectivos.

Fala Ceibe do Bierzo pretende que este proxecto de Estatuto de Autonomía de Castela e León, cando principie a tramitación nas Cortes Xerais, sexa obxecto da necesaria reforma.”¹⁴

5.- Dereito comparado

Para unha mellor comprensión da situación dos dereitos lingüísticos fundamentais na nosa faixa oriental, é interesante ollar como se abordaron problemáticas paralelas noutros lugares do estado.

Así, en Nafarroa grande parte do territorio setentrional e occidental ten o euskara como lingua propia e viva. A *Lei Orgánica de Reintegración e Amelloramento do Réxime Foral de Nafarroa* (“estatuto de autonomía” non sometido a aprobación en plebiscito), establece no seu artigo 9.2 que “*O euskara terá tamén carácter de lingua oficial nas zonas bascofalantes de Nafarroa. Unha lei foral determinará ditas zonas, regulará o uso oficial do euskara e, no marco da*

¹⁴ LAGO MESTRE, X.; *Protesta ante o escaso recoñecemento do galego no Estatuto castelán*; en <http://www.ciberirmandade.org/falaceive>; Ponferrada; Decembro de 2006.

lexislación xeral do Estado, ordenará o ensino desta lingua". Esa norma de desenvolvemento é a Lei foral 18/1986 de 15 de decembro, do euskara. Nela Nafarroa é dividida en tres zonas: bascófona, mixta e unha outra non euskalduna; establecendo ademais un procedemento de revisión da enumeración dos municipios que integran cada unha delas. No que respecta ao ensino, un Decreto Foral de 1988 regula os modelos lingüísticos A, B, C e D, correspondendo o modelo A, a aquel no que o euskara existe unicamente como materia, e o D a outro co ensino totalmente nesa lingua.

En Catalunya, ademais do catalán, tamén o occitano ou aranés é lingua oficial, tal e como recolle o artigo 6.5 do recente estatuto de autonomía: "*A lingua occitana, denominada aranés en Arán, é a lingua propia deste territorio e é oficial en Catalunya, de acordo co establecido neste estatuto e nas leis de normalización lingüística*". Asemade, o artigo 36 establece un apartado de dereitos con relación ao occitano, establecendo que: "*1.- En Arán todas as persoas teñen o dereito a coñecer e a utilizar o aranés e a seren atendidas oralmente e por escrito en aranés nas súas relacións coas administracións públicas e coas entidades públicas e privadas que dependen destas.; 2.- Os cidadáns de Arán teñen o dereito a utilizar o aranés nas súas relacións coa Generalitat; 3.- Deben determinarse por lei os demais dereitos e deberes lingüísticos co relación ao aranés*". No artigo 50 faise outra referencia ao occitano incidindo no deber dos poderes públicos de protexer e fomentar o catalán e o aranés en todos os sectores. Por último, o artigo 143 establece as competencias compartidas entre a *Generalitat* e o *Conselh Generau de Arán* sobre normalización lingüística deste idioma. Con carácter previo a este novo estatuto de autonomía existía unha lei 16/1990, de 13 de xullo de réxime especial do Val de Arán, na que, con boa vontade mais con pouca eficacia xurídica, pretendíase establecer a oficialidade do aranés. Con esta nova regulación, o status que acada a histórica lingua provenzal é moi superior ao que desfruta no resto do seu territorio natural (no estados francés e italiano).

En València o catalán non é a lingua autóctona de todo o territorio, pois en tempos da conquista a franxa interior foi ocupada por colonos aragoneses. Así, o novo Estatuto de Autonomía aprobado por Lei Orgánica 1/2006 de 10 de abril, despois de establecer a oficialidade do catalán

(denominado aquí valenciano) e sen modificar neste sentido nada a respecto da anterior L.O. 5/1982 de 1 de xullo, establece no artigo 6.7: “*Delimitaranse por lei os territorios nos que predomine o uso dunha e outra lingua, así como os que poidan ser exceptuados do ensino e do uso da lingua propia da Comunitat Valenciana*”. A división territorial das dúas zonas lingüísticas xa se fixera por Lei valenciana 4/1983 de 23 de novembro, e non é previsíbel unha modificación. Enténdese que, alén da concreción espacial, non se precisa dunha regulación máis extensa, pois a lingua territorialmente minoritaria é o español, que xa ten unha protección suprema desde o artigo 3.1 da Constitución.

Existe na Comunidade Autónoma de Aragón un territorio con bastantes similitudes con aqueloutro noso obxecto do presente estudo: a *Franja de Ponent*. É limítrofe de norte a sul coas fronteiras da C.A. de Catalunya, e nel o catalán é falado por máis do 90% da poboación¹⁵. Desde o goberno aragonés promovérase un anteproxecto de Lei de Linguas, onde se pretendía establecer a cooficialidade do catalán, mais algunhas protestas fixeron que se desbotase a posibilidade. Entre os argumentos en contra estaba o de que a lingua alí falada non debería denominarse catalán, senón aragonés oriental. O anteproxecto establecía no artigo 2.2 que: “*O aragonés e o catalán son linguas oficiais nos respectivos territorios onde son predominantes, xunto co castelán*”. Así mesmo, o artigo 5 dividía o territorio aragonés en tres zonas: unha con cooficialidade do aragonés e o español, outra con cooficialidade do catalán e o español e outra, a dos municipios non enumerados nos anexos, onde só sería oficial o castelán.

Malia o “fracaso” da Lei de Linguas, o Estatuto de Autonomía aragonés (L.O. 8/1982 de 10 de Agosto) no seu artigo 7 establece que: “*As linguas e modalidades lingüísticas propias de Aragón gozarán de protección. Garantirase o seu ensino e o dereito dos habitantes na forma que estableza unha lei de Cortes de Aragón para as zonas de utilización predominante daquelas*”. Un espírito proteccionista que se volve a repetir na lei aragonesa 3/1999 de 10 de marzo do patrimonio cultural aragonés.

Xa na Estremadura, o Estatuto de Autonomía (L.O. 1/1983 de 23 de febreiro) atribuíu á comunidade autónoma a protección das peculiaridades lingüísticas. Esta protección foi reiterada por

¹⁵ Fonte: <http://es.wikipedia.org>

lei 4/1999 de 29 de marzo de patrimonio histórico e cultural de Estremadura. Posteriormente emitiuse unha norma de protección do noso idioma: o Decreto 45/2001, de 20 de marzo polo cal se declara *A Fala* ben de interese cultural. No seu artigo único menciona as localidades destinatarias: San Martín de Trebello, Ellas e Valverde do Freixo; e cualifica o galego de “*fala viva que é preciso promover*”, facendo relación aos “*sucesivos fenómenos migratorios (que) constituíron este riquísimo tesouro patrimonial*”. Deste xeito fica protexido o idioma que colonos galegos levaron consigo na Idade Media a este val do noroeste estremeño. Porén, sería desexábel unha protección específica similar para a nosa lingua tamén falada en Olivença (Badallouce), Ferreira de Alcántara e Cedilho (Cáceres).

En Castela e León a regulamentación contida no Estatuto de Autonomía podería ser de aplicación para a lingua en Bouça e Alamedilha (Salamanca), e con encaixe algo máis problemático para o euskara en Trebiño (Burgos). A dificultade devén en que, tal e como sucede na maior parte de Araba, o basco non é unha lingua “habitualmente utilizada” .

No que respecta a Ceuta e Melilla, nos últimos anos téñense desbotado diferentes iniciativas tendentes a regularizar o idioma bereber (*tamazigh*). Tan só o artigo 5.2.h) da L.O. 2/1995 de 13 de marzo de Estatuto de Autonomía de Melilla establece entre os deberes das institucións: “(...) *A promoción e estímulo dos valores de comprensión, respecto e aprecio da pluralidade cultural e lingüística da poboación melillense*”.

6.- Propostas e conclusións

Existen individuos bilingües, mais non sociedades bilingües. A diglosia é frecuentemente confundida ou camuflada de bilingüismo. A longo prazo, a lingua dominante acabará irremediabelmente exterminando á lingua máis feble. É por iso que a solución que mellor garante os dereitos fundamentais dos pobos é a división dun estado en áreas cunha única lingua oficial. Esta é a opción adoptada por Suíza ou Bélxica (agás na rexión de Bruselas, que é precisamente onde o

flamenco está a ceder espazos fronte ao francés). Porén, sendo realistas, é ilusorio considerar tal solución para o estado español.

Asemade, tamén é improbábel a integración territorial das terras do Eo-Navia, O Bierzo e As Portelas nun ente único galego, con todas as garantías lingüísticas inherentes. As vías para a consecución desta alteración territorial teñen dificultades practicamente insuperábeis no seu procedemento.

Na faixa oriental galega é máis accesíbel a aplicación dun réxime similar ao navarro ou aranés por parte das autoridades autonómicas correspondentes. Como se viu, tentouse algo similar en Aragón coa *Franja* catalá; polo cal, a relativa receptividade amosada pola *Junta de Castilla y León* en materia lingüística, permite acoller esperanzas a medio-longo prazo.

Con todo, o máis perentorio é unha actuación urxente no Congreso dos Deputados para que o actual proxecto de reforma do Estatuto de Autonomía castelán-leonés non deixe relegada á lingua galega a unha posición de inferioridade a respecto do leonés.

No caso asturiano podería ser factíbel obter a mención específica de lingua protexida no estatuto de autonomía (xa o está na Lei do bable) para estender ao Eo-Navia a aplicación da Carta Europea das Linguas Rexionais e Minoritarias. Alén diso, a instauración dun Estatuto comarcal a semellanza do Bierzo é defendida por algúns colectivos locais, como é o caso da asociación cultural Abertal. O seu establecemento probabelmente tería, directa ou indirectamente, consecuencias positivas para o idioma.

As medidas máis doadas, e non aplicadas até o momento, son as recollidas no Plano de Normalización Lingüística da C.A.G. Contémplanse actuacións moi útiles que nin sequera precisarían de pasar polo trámite previo dos acordos coas autoridades asturianas e castelás. Tal é o caso da inclusión de temática local na programación da RTVG ou a colaboración coas entidades cidadás que traballan actualmente nestas terras de fronteira.

En calquera caso o réxime de protección existente, xa sexa de xeito xenérico ou específico, non abonda. A nosa comunidade lingüística non acadará un *status* minimamente aceptábel até que toda ela poida desenvolverse nun réxime de oficialidade.

A lingua do noso pobo é escrava do seu pasado, pero debe ser dona do seu futuro, á marxe de consideracións administrativas.

7.- Bibliografía

- VV.AA.; *A herdanza da lingua*, Real Academia Galega, A Coruña, 2004
- GONZÁLEZ MARIÑAS, P.; *Territorio e identidade: Galicia como espacio administrativo*, EGAP, Santiago, 1994
- LÓPEZ MIRA, A. X.; *A Galicia irredenta*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1998
- GÓMEZ SEGADO, F.; *El sistema constitucional español*, Dykinson, Madrid, 1992
- COSTAS, X. H.; *Guía das linguas de Europa*; Edicións Positivas, Santiago, 2002
- FERNÁNDEZ REI, F.; *Dialectoloxía da lingua galega*, Edicións Xerais, Vigo, 1990
- CARVALHO CALERO, R.; “Os límites do galego”, en *Encrucillada*, nº 21, Vigo, setembro de 1981
- GARCÍA GONZÁLEZ, M. J.; *El Bierzo a finales del siglo XVIII*, Instituto de Estudios Bercianos, Ponferrada, 1998
- <http://www.ciberirmandade.org/falaceibe>
- <http://www.falaceibe.tk>
- <http://www.ccbierzo.com>
- <http://www.vieiros.com>
- <http://www.gencat.es/llengcat>
- <http://www.eblul.org>
- <http://www.cfnavarra.es/euskera>
- <http://es.wikipedia.org>